

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№45
(19082)

2018 чылдың
апрель 17
вторник

Хүннүн үнери — 05:20
Ажары — 19:39
Хүн дурту — 14:19

Садар өртээ хостуг 12+

Кады ажылдажылга

КЭФ'18

КРАСНОЯРСКИЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ФОРУМ

12-14
апреля

krasnoyarskforum.ru

РОССИЯ 2018-2024:
РЕАЛИЗУЯ
ПОТЕНЦИАЛ

Красноярскиниң экономиктиг шуулганын ийги ажыл хүнүнде Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Максим Тунев, республиканың информатизация болгаш харылзаа сайыды Рустам Грицюк, ТР-ниң Садыглажыш-кыш адырында керээ системанын таарыштырар талазы-биле сайыт Юрий Килижеков олар «Ростелеком» ПАН-ның адырлар шиитпирлериниң талазы-биле вице-президенти Роман Шульгинов-биле ажылчын куражылганы эрттирген.

Удуртукчулар «Ростелеком» ПАН-ның телекоммуникация инфраструктуразы бар Тыва Республиканың чуртталгалыг суурларында хөгжүлдениң «базыналар» айтыры артыканын, «адыр болгаш социал объектилер» адырларын амгы ачы-дузанын үрерин, Россия Федерациязының Президентизиниң Федералдыг Хуралга ытканга даянган, республиканың «адырларын» пунктуларынче харылзаа-ның волокно-оптиктиг шугумун тудар талазында айтырыгларны чугаалашкан. Тываның Чазааның Даргазының оралакчызы Максим Тунев, көдээ черлерде «адырларын» звес чоруун чайлады база «адырларын» четкизинде калбак ажылгалды дурдур төлөвилелди боттандырар дээш, республиканың 250 кижиче чедир чурттакчы-ларын көдээ суурларынче харылзааның волокно-оптиктиг шугумун тутканын демдегледин. Эрзин кожунун Качык биле Тожу хуулу Бирбан суурларда харылзааның «адырларын» каналы таварыштыр Интернет кичине кирери хандырылган.

Харылзааның волокно-оптиктиг шугумун туткаш, көдээ чурттакчылыг тарды хереглекчилерге Интернет кичине кирер ачы-дузанын шынарын аш чедингирин бедиткен — деп, республиканың информатизация болгаш харылзаа сайыды Рустам Грицюк чугаалашкан. Харылзааның волокно-оптиктиг шугумун тудар төлөвилел боттаныш-кыш «адырларын» «Тывахарылзаа-ның» АН дээш өске-даа соталыг харылзаа операторлары ажылга тур-пунтук каналдарын солаан. Ооң адырында республиканың Каа-Хем,

«РОСТЕЛЕКОМ» КИРЖИРИНГЕ БЕЛЕН

Бии-Хем, Чаа-Хөл, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Таңды кожуннарда ХВОШ магистраль каналының четкизин туткан. База ол ышкыш 7 хире өөредилге организацияларының ооң мурнунда ажылга турганы аар өртектег спутник каналдарын секундада 20 Мбит чедир дүрген эрттирер шынарлыг Интернет четкизи-биле солаан.

Амгы үеде УЦН база ЛПУ каналдарын таварыштыр фемтосот (эвээш күчүлүг баазалыг станциялар) ажылга тургаш, соталыг харылзааның кезек чамды-зын дуглап болур арга барын Тывадан делегаттар демдегледин. Ол соталыг харылзаа чок, эвээш санныг чурттакчылыг суурларның хереглекчилер хандырыл-ган. Ындыг алды чер бар: Тарлаг, Терлиг-Хая, Чал-Кежиг, Ак-Чыраа, Качык, Ырбан.

Информатизация болгаш харылзаа сайыды Рустам Грицюк «Ростелеком» ПАН-ның вице-президенти Роман Шульгиновка федералдыг компания социал угланышкынын болганда, Тываның суурларынче хөгжүлдениң «адырларын» деткирин саналдап, а төлөвилелди күүсеткеш, өрегелерин, социал объектилерин, тус чер бот-башкарылга органнарының Интернет

четкизинче кирерин хандыра деп демдегледин. Республиканың ыраан болгаш чедериниң бергезин, өске регионнарда бодаарга, телекоммуникация инфраструктуразының чедир хөгжүвээни өөренип көргөш, Россияның Президентизиниң айткан боттандырар хемчеглер стартын бээр шөл кылдыр Тываны тускайлаар шупту аргаларын өөренип, ылаңгыя Тыва Республиканың 250 кижиче чедир чурттакчылыг черлерин дүрген дамчыыр Интернет-биле ханды-рар арганы көөрүн «Ростелеком» ПАН-ның удуртулганын саналдаан.

«Ростелеком» ПАН-ның адырлар шиитпирлериниң талазы-биле вице-президенти Роман Шульгинов, компания ол төлөвилелдерге киржиринге белен деп дыңнаткаш, ам-даа ажылдаарынга төлөвилелдиң паспортун тургузуп, санал-оналды кириерин чугаалаан. «Регионнун удуртулганы-биле ажыл-агыйы харылзаавыс дыка эки. Дыка хөй төлөвилелдерни күүседип каапкаан бис, республикага чугула херек телекоммуникация инфраструктуразын тургузар ажылдарның ам-даа хөй хемчээлин кылыры мурнувуста» — деп, Роман Шульгинов чугаалаан.

gov.tuva.ru

Хүннүн медээлери

САЙЫННЫҢ АЛДЫНЫ

Апрель 12-ден 15 хүннеринде Смоленскиге Россияның бирги чери дээш элээди оолдар аразынга хостуг хүреш маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа Тываның мөгези Сайын Казырык 65 кг чедир деңзиге алдын медальды чаалап алган. А 57 кг деңзиге Амир Чамзын хүлөр медальга төлөптиг болган.

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

Кызылдың аныяктар сесерлиинге эрткен дыштаныр хүннерде хөй киржикчилиг субботникти эрттирген. Аңаа Кызылдың ортумак тускай өөредилге черлериниң болгаш Тыва КУ-нун студентилери, башкылары, «Благоустройство» («Чаагайжыдылга») МУБ-туң ажылчыннары киришкен.

«Благоустройство» МУБ-туң ажылчыннары тускай машина-техникалыг келгеш, тараан ыяштарның кургаг будуктарын кезип, чадаң үнүштерниң баштарын дескилей таарып, аян-хевир кириген, а сургуулдар башкылары-биле бок-күзүрүмнү аштап-арыглап идепкейлиг ажылдааннар.

ОТ ЧАЛААР ЁЗУЛАЛ

Красноярскиниң экономиктиг шуулганының үезинде Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол «Красноярск-2019» Кышкы универсиада-ның дирекциязының удуртукчузу Максим Уразов-биле ийи таландыг дугуржулганын аты салган.

Бо дугуржулга ёзугаар студентилерниң Кышкы универсиадазының Одун чалаарының эстафетаны Тываның девискээрин тавартыр эрттиреринге белеткел ажылдарын эгелээр. «Красноярск-2019» Кышкы Универсиада-ның Одун чалаар эстафетаның федералдыг чадазы сентябрь 20-ден эгелей бээр. Студентчи оюннарның Одун чалаар эстафета Россияның 18 регионун таварып эртер.

АКЦИЯНЫ ЭРТТИРЕР

Кызылдың эрге-чагыргазы апрель 21-де, Тус чер бот-башкарылганын хүнүнде «Кызылдың аштап чуп алылы» деп акцияны эрттирер.

Шынап-ла, хоорайывыстың хөй чон чыгыр черлериниң хир-чамы каракка көскү апар чыдар. Автобус доктаар черлерде дүкпү-чараа, олулар сандайлары хирлиг, кудумчуларда чон сөөртүп турар чамдык ГАЗельдерниң, автобустарның ишти хирлиг, төпте Арат шөлү, Арбат, Тиелелге шөлү чижектиг дыштанылга черлериниң, чамдык садыг, кафе, офис бажыңнарының санитарлыг байдалы көрүштүг аян-шинчизин чидирип, кызылчыларның сагыш-сеткилин дүвүредип турар.

Бо эгелээшкенин Кызылдың албан организация черлери, ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң студентилери, башкылар, хоорайың садыг-саарылга төптериниң сайгарлыкчылары, аныяктарның хөй-ниити организациялары деткээ. Аныяктар организациязының эки турачылары биле садыг төптериниң, кафелерниң болгаш чонга ачы-дуза чедирип турар өске-даа офистерниң коллективтери Арбат шөлүн болгаш ажылдап турар черлериниң ишти-даштын аштап чуп, аян-шинчи кириерлер.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

Чагыдылга-2018

«Шын» солуннун 2018 чылдың чагыдылганы Тываның почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчан «Шын» үезинде чагыдып алырынче республиканың 4000 булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, кичилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
30 — хуу кижилерге	179,83	539,49	1078,98
30 — организацияларга	189,83	569,49	1138,98

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП
АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну
үезинде чагыдып номчуңар!

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Чазаның
2009 чылдың декабрь 7-де
№ 601 доктаалыга өскерилгелер
киирериниң дугайында

2018 чылдың апрель 4 № 146

Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның док-
таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның
2009 чылдың декабрь 7-де «Тыва Рес-
публикага уругларның дыштанылга-
зын болгаш кадыкшыдылганын орга-
низаастаарының чурумунуң дугайында»
№ 601 доктаалыга дараазында
өскерилгелерни киирер:

1) Путевкалар алыкчыларының кате-
гориялар даңзыында:

1 пунктта «070/у-04» деп сөстөрни
«070/у» деп сөстөр-биле солугур;

2 пунктта «070/у-04» деп сөстөрни
«070/у» деп сөстөр-биле солугур;

2) Санаторийлерге, бүдүн чыл дур-
гузунда ажилдаар санаторий кадык-
шыдылга лагерьлеринче, уругларның
хүндүскү үеде турар хоорайдан дашкаар
стационар кадыкшыдылга лагерьле-
ринче путевкалар тыпсыры дээш дилег
чурумунуң 3 пунктузунуң «б» ишти-
ки пунктта «070/у-04» деп сөстөрни
«070/у» деп сөстөр-биле солугур;

2. Бо доктаалды «Тувинская правда»
болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эр-
ге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң
интернет-порталында» («www.pravo.gov.ru»)
болгаш «Интернет» информация-
телекоммуникация четкизинде Тыва
Республиканың албан езузунуң сайты-
зынга киирер.

Тыва Республиканың Чазак
Даргазының оралакчызы Ш. ХОПУЯ.

Совет Эвилелиниң Маадыры Чүргүй-оол
Намгаевич Хомушкунуң мугур 100 хар харлаан
юбилейинге тураскааткан республика черге-
лиг улуг байырлалды Тес-Хемниң Берт-Даг
сумузунга май 18-те эрттирер. Аңаа белеткел
ажылдары эгелей берген. 24 кижиле составтыг орг-
комитет тургустунган, ооң даргазы Хая-Маадыр
Делгеревич Санаа. Х-М.Д. Санаа биле Берт-Даг
суму чагырга даргазы Айыраш Александрович
Самбыл чон-биле быжыг харылзаалыг ажилды
чорудуп турар.

Чоокта чаа апрель 7-де Берт-Даг сумузунга болуп
эрткен концерт-марафонга чон идепкейлиг кириш-
кен. Марафоннуң дузазы-биле суурну чаагайжыдып
септээр ажилдарны чорудар. Ол дээрже Хомушку
Чүргүй-оолдун, тыва эки турачыларның, Чооду
Кидиспейниң тураскаалдарын, субурганны, стадионну,
клубтуң девискээрин чаартыр болгаш бок төгөр черни
дескиледири-дир.

Лотерея ойнаашкынында кол шаңнал – тыва өг-
ыжын Альберт Александрович Чанчыкаа ойнадып
алган. Ол өг-бүлөзи-биле Самагалдайда амыдырап,
чурттап чоруур. Боду хуу пекарнялыг болгаш шино-
монтаж ажыдып алган ажилдап турар.

Лотереяның шаңналдарын Берт-Дагның ус-
шеверлери кылган. Аңаа эң-не идепкейлиг кириш-
кеннерни демдеглээр апаар. Өг-ыжын Сай-Даш Сер-
геевич Доңнай-оол, изиг-демирлерни Андрей Даржай-
оолович Чыргал, Владимир Эрес-оолович Дондай,
Күдерек Хуналдырович Чооду, Мерген Тарааевич
Чооду кылган, игилди Василий Иванович Ооржак ча-
заан, Хая-Маадыр Делгеревич Санаа молдурга салган,
Аржаан Дажыевич биле Аржаана Борисовна Шунгалар
өшкү-биле деткимчезин көргүскеннер, Алдын-Херел
Сергеевич Тас, Мерген Кадырович Сартыыл, Вячеслав
Эресович Дондай, Омак Алексеевич Шыйла, Артыш
Сергеевич Дарзыг деспилер кылганнар.

Хоочуннар Александра Казаковна Санаа, Тамара
Дажыевна Чооду, Розалия Сайыновна Шывык, Тамара
Шыраповна Сегбе олар үлүг хуузуң, деткимчезин
кииргеннер. Лотереяның шаңналдарын кылырынга
бүдүн суурнуң ус-шевер чону болгаш албан черлери,
өреге бүрүзү идепкейжи киришкеннер.

Оркомитет.

Ч.Н. Хомушкунуң 100 харлааны

БҮГҮ СУМУ ИДЕПКЕЙ КИРИШКЕН

Эки турачы танкистер Дыртык Ондар биле
Чүргүй-оол Хомушу (оң талазында).

Дээди Хуралдың хүннери

ТР-ниң Дээди Хуралы-
ның депутаттары чыл са-
нында кожууннарже үнүүш-
күннерни кылып, чон-биле
ужуражып турарлар. Апрель
12-де Тываның барыын
талакы кожууннарының
иелериниң шуулганын де-
путаттар Ульяна Монгуш,
Алдын-кыс Конгар, Алек-
сандра Донгак, Маргарита
Чүлдүм башкарып эрттир-
геннер. Ыраккы Мөңгүн-
Тайганың, Өвүрүнүң, Сүт-
Хөлдүн, Чөөн-Хемчиктин,
Бай-Тайганың, Барыын-Хем-
чик болгаш Ак-Довурактын
төлээлери солун, ажыктыг
болгаш кижизидилге ажи-
лынга өөредиглиг илеткел-
дерни кылганнар.

Дараазында, 13-түнчү хунунде,
Дээди Хуралдың депутаттары
дөрт аңгы шөлге ажил-херээн
уламчылааннар. Барыын-Хем-
чик – республиканың база бир
улуг кожууннарының бирээзи.
Ында 9 суур бактаап турар.
Дээди Хуралдың Даргазы Каң-
оол Даваа Аянгагы, Барлык,
Аксы-Барлык суурларынче
үнүүшкүннерни кылып, чон-биле
ажыт-чажыт чокка чугаалажып,
ужуражылганы эрттирген.

ТР-ниң Дээди Хуралының
Саң-хөө, экономика, инвести-
ция политиказы болгаш сай-
гарлыкчы чорук талазы-биле
комитетиниң даргазы Алек-
сандра Донгак кожууннуң саң-
хөө айтырыгларын харыылап
турар ажилдакчылары-биле
хуралды эрттирген. Хуралдың
эгезинде депутат комитеттин
кылып чоруткан ажилдарын
кысказы-биле кончуг тодаргайы-
биле тайылбырлап берген. Бо
комитетте он депутат саң-хөө

АК-КӨК ХЕМЧИКТИҢ УНУНДА

ДХ-ниң депутады А. Конгар хоочуннар-биле.

талазы-биле ажил-чорудулганы
кылып турар. Дээди Хуралдың
база бир кол комитеди-дир, кол
башкаар ажылы – республи-
ка бюджетиниң төлөвилелин
сайгарып көөр болгаш олче
өскерилгелерни киирер,
бюджеттин күүселдезиниң ду-
гайында отчеттарны, регионнуң
үндүрүглерин киирер болгаш
үндүрүглер талазы-биле чи-
гелделерни тургузар. Оон ыңай
ТР-ниң Саң-хөө яамызы бол-
гаш санажылга палатазы-биле
сырый ажилдаар, туризмниң
хөгжүлдезин боттандырар дээр
ышкыш айтырыгларны хурап-
дарынга сайгарып чугаала-
жып, Дээди Хуралдың ээлчеглиг
сессиязынга шиитпир хүлээп
алыры-биле кирип турар дээр-
зин Александра Хаяаевна ужу-
ражылга үезинде тайылбыр-
лап чугаалап берген. Улаштыр
кожууннуң саң-хөө талазы-биле
ажылдакчыларының илеткелде-
рин дыңнаан.

Баштайгы илеткелди район-
нар аразының 4 дугаар үндүрүг

ДХ-ниң депутады А. Донгак үнүүшкүнүзүнде.

инспекциязының даргазының
хүлээлгезин күүседип турар Чи-
нгис Ооржак кылган. Үндүрүг тала-
зы-биле билдингир-ле кайда-даа
ажылдавайн турар улустөлевейн
турар, оон сайгарлыкчыларның
чамдыызы база-ла ындыг деп
чугаалады. Экономика талазы-
биле ажил-херекти оралакчы
дарга Чодураа Дойбаа илеткээн.
Бо адырның ажылы чедир кыл-

дынмайн турар, найысылалда
боттарының бүдүргөн бараанын
саарар бичежек сады безин
ам-даа чок, сайгарлыкчы чо-
руу аскап турар деп депутат
шыңгызы-биле шүгүмчүлээн.
Кожууннуң саң-хөө талазы-биле
ажылын эргелелдин даргазының
хүлээлгезин күүседип турар
Елена Саая таныштырган. Илет-
келдерден акша-төгөрик та-
лазы-биле хоойлуну хажыда
бээр чоруктарның чижектериниң
бары билдинип турар. Чижээ,
уругларның уран чүүл школа-
зында саң-хөө талазы-биле чу-
рум үрээшкүннерин санажылга

мээң көрүжүм-биле. Бо
чыжыргананы чыггаш,
ап турар сайгарлыкчы
ажылды эки шуудады
эмненип дээш, улус
нуургаар болду. Оон-
дүрүлгелерни тургуз-
арга бар, чүгле боттары
мааржыр болгай. Ажыл
ужуражылгага идепкей
жип, дидими-биле бот-
чедер, четпес талалары
чажыт чокка чугаалажы-
лын түңнээннер.

Бо комитеттин ажил-
ге кирип, эрес-кежээ
лыкчы-биле база ужу-
р Кызыл-Мажалык суурд
гарлыкчы Сылдыс Куула
бурунгаар «Өргээ» деп
бүдүрүлгени ажыдып
бо хүнге чедир тура
ажылдап турар. Бо бүдү-
алды чазаныкчы хаа-
тунган. Колдуунда-ла
херекселдерин, уруглар
рынга бичежек сандай
столдарны чазап турар.
ынчаш ажылы шуудай
сайгарлыкчы болду. С.
Александрович депута-
чедер-четпес ажилдары
чажырбайн чугаалады. Ос
Ак сумузунда «Инек — че-
чи малым» деп төлөвил
киржикчилери-биле ба-
депутат ол суурга чеди-
рашкан. Бо кожуунга коми-
үнүүшкүннүг ажил-чору-
зынга депутат Сергек Ш.
ТР-ниң саң-хөө яамы-
аныяк ажилдакчылары б
Дээди Хуралдың юриси
Садыгановна база кад-
жип, ажил-ишти түңнешки
Ася Тю

Авторнуң тыртты
чурук

“Хүрешти уруглар садтарынче”

БИИ-ХЕМНИҢ БИЧИИ МӨГЕЛЕРИ

Бии-Хемниң Аржаан сумузуңун ниити өөредилге ортума школазынга “Аленушка” уруглар сады школа назыны четпээн уруглар аразынга кожуун чергелиг хүреш маргылдаазын эрттирген. Аңаа ниитизи-биле 51 бичии мөге бүрүткеткеш, күжүн шенежип адааннашканнар.

Хүреш маргылдаазын тыва чон шаг-төгүдөн бээр кончуг сонуургаар, бодунуң мөгези дээш аарып, хей-аът кириер чораан. “Хүрешти уруглар садтарынче” деп төлөвилелдин адаа-биле тус маргылдааны эрттирип турары бо.

Уругларны 4-5 хар база 6-7 хар аайы-биле бөлүккө чарган. Бичии мөгелер содак-шудаан, тыва кадыг идиктерин кедипкен сүрлүг чоргаар залче кирип келдилер. Ада-иелер, аарыкчылар зал сыңмас, мөгелери дээш сагыш аарып, оларын сорук кирип, диңмиттиг адыш чакташкыны-биле уткуп алды. Эрткен чылгы школа назы-хары четпээн оолдар аразынга хүреш маргылдаазының тиелекчизи Сонам Чилбак-оол Тываның Начын мөгези Мерген Монгуш-биле күрүне тугун көдүрер чараш урулалга киришти.

Тываның Начын мөгези Мерген Монгуш оолдарга хүрештиң дүрүмнерин таныштырып, мастер-классты эрттирген. Девип үнгөш, удурланыкчызы-биле экиилешкен соонда, мөге салыкчылары бөрттерин уштуп алырга, хүреш эгелээр. Оонаан октааш, эжин көдүргөш, холун тудар. Шүгген соонда тукту кайы талазындан долганырын, ыдык ары үезинде холун тейлей тударын база катап билип алганнар.

Бичии мөгелер сагыш-сеткинин улуг улус дег чажыраар эвес. Октадып алганнар хомулда-даа турар. Өскелери өөрлериниң араларын топтап көрүп, өөренип урарлары-даа бар.

Дөрт-беш харлыг оолдар аразынга Аржаандан Сонам Чилбак-оол шүглүп үнгөн. Харының “Хүнчүгөш” уруглар адындан Айран Мумбулдай күрүлөшкөн. Үшкү-дөрткү чер-

ни Аржаандан Айслан Дадар-оол биле Туранның 3 дугаар уруглар садындан Начын Байыр-оол үлөшкөн.

“Чараш арга” шаңналга Туранның 1 дугаар уруглар садындан Санаа Күжүгет, “Тиилелгеже чүткүл” шаңналга Туранның 1 дугаар уруглар садындан Александр Денисов, “Чараш девиг” шаңналга Туранның 2 дугаар уруглар садындан Батыр Серен, “Содак-шудак” шаңналга Даяс Дагба төлөптүг болган.

“Эң бичии мөге” деп шаңналды Суш сумузуңун “Челээш” уруглар садының 3 харлыг оолдары Самба Саая биле Оттук Кулундарийге тывысты.

Алды-чеде харлыг оолдар аразынга Аржаандан Аржаан Дербин Тарлагның “Чинчи” уруглар садындан Андрей Чамзырынны октааш, шүүлгөн. Үшкү-дөрткү черге Туранның 1 дугаар уруглар садының мөгелери Маадыр Донгак биле Орхат Байыр төлөптүг болган.

“Чараш арга” шаңналга Туранның 3 дугаар уруглар садындан Айслан Салчак, “Тиилелгеже чүткүл” шаңналга Найырал сумузуңун “Чебурашка” уруглар садындан Адыг Кол, “Чараш девиг” шаңналга Тарлагның “Чинчи” уруглар садындан Айнуур Куулар төлөптүг болган. “Содак-шудак” шаңналды Аржаандан Баир Шивит-оолга тывысты.

Маргылдааның тиелекчизи Аржаан хүлүмзүрбүшаан девип үнер аажок чазык чаңныг оолчугаш болду. “Азаның бичези кончуг” дижири дег ол бодундан улуг шыырак оолду октап алды.

“Аленушка” уруглар садының ажилдакчылары, мөге салыкчылары Орлан Донгак биле Каң-оол Хомушкү бичии мөгелериниң атсынын саазынга бижээш, дүрген долгаар бичии хааржакчыгашка

суккаш, спортчуларның аттарын адап, хүрештирди. Национал идик-хеп кеткен мөге салыкчылары оолдарны углап-баштап, деткип турду.

Хүреш маргылдаазының кол шииткекчизи, Тываның Начын мөгези, ТР-ниң иштиги херектер яамызының хоочуну Мерген Монгуш-биле чугаалаштым: “Аленушка” уруглар садының эргелекчизи Аяна Пичи-оол хүреш маргылдаазын эрттирип, деткимче көргүзери-биле телефон дамчыштыр чалаан. Өгбелерден дамчып келген чараш оюнувусту кожуунга сайзырадып, бичии

Дөрт-беш харлыг оолдар аразынга шүүлгөн мөге Сонам Чилбак-оол.

Алды-чеде харлыг оолдар аразынга шүүлгөн Аржаан Дербин Тываның Начын мөгези Мерген Монгуш-биле.

Бии-Хемниң бичии оолдарындан келир үеде ат-алдарлыг мөгелер үнеринге идегээр-дир мен” — деп, хүрештиң мөгейикчизи бодунуң бодаалдары-биле үлөшти.

“Аленушка” уруглар садының күш-культура башкызы Роланда Оланмай бичии мөгелерни маргылдаага канчаар белеткеп турарын сонуургап айтырдым: “Эрткен чылын Өксүурга школа назыны четпээн оолдар аразынга хүреш маргылдаазын бир дугаар эрттирген. Аңаа Бии-Хемниң шупту сумуларындан база Туран хоорайдан 40 хире бичии мөгелер киришкен. Ол ынчан бистиң уруглар садывыстың оолдары бири черни чаалап ап, дамчып чоруур кубокту алган.

Эрткен чыл-биле деңнээрге, оолдарның белеткели шыырак, ада-ие уругларын содак-шудак, кадыг идиктер-биле бүрүнү-биле четчелеп берген. Хүреш дугайында номнарны номчуп, аңаа даянып алгаш оолдарывысты шын девиинге, аргаларга өөредип турар мен. Бо хүн маргылдаада бистиң 12 мөгевис киржил тур.

Тываның начын мөгези Мерген Монгуш, Туранның 2 дугаар школазының хүреш секциязының башкызы Вадим Канзан, Аржаан школазында хүреш секциязының башкызы Чингис Иргит олар

хүрешти бедик деңнелге эрттирди.

Кожуунуң чагыргазы, Төлээлекчилер хуралы, “Аленушка” уруглар садындан аңгыда хуу сайгарлыкчы Елена Тюлюш, арат ажил-агыйларының баштыңнары Александр Инюткин, Кенден Маады, уруглар садының хоочуннары Роза Сүрэн болгаш Лилия Даржаа олар чаштарны деткээш. Ынчангаш оларга өөрүп четтиргенивисти илереттивис” — деп чугаалады.

Бичии мөге бүрүзүңге шаңнал бижикиртери, өртектиг белектерни тус-тузунда тывысты. Оларны кады төрөөн айлыг дуңмалары безин деткип келген. “Аленушка” уруглар садының кыстары чараш самын көргүзүп, маргылдааны улам-на каастады.

Дараазында болур мөөрейни Туранның 1 дугаар уруглар сады организастан эрттирер. Оолдар улуг акыларындан дудак чок ачыр-дачыр адааннажып, чараш аргалар, девиин, тиилелгеже чүткүлдүүн көргүзүп, чыылганнарны өөрткен. Бии-Хемден келир үеде шыырак дээн мөгелер үнеринге бүзүрелим маргылдаа соонда быжыкты.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

Мөге оонаан октап алды!

Эзир самы...

Улусчу фронтунун хыналдазында

ДЕМ-БИЛЕ ШИИТПИРЛЭЭР

Ниити-российжи Улусчу фронтунун (ОНФ) "Өөредилгенин шынарынга чонун үнелели" деп төлөвилелиниң адаа-биле регионалдыг салбырның кежигүннери февральда республиканың школаларын хынаан.

Регионалдыг штабтың күүсекчи комитетинин координатору биле эксперттер ниити өөредилге черлеринин инфраструктурасын, орук шимчээшкенин айыыл чок чоруунун хандырылгасын болгаш оон девискээринде эзиртир суксуннар болгаш таакпы садып-саарып турар садыгларның доктааткан чурумга дүүштүр ырак турарын хынаан. Оон-биле чергелештир школаларның спорт болгаш хуралдаар залдарын, чемненер черлерин, даштыкы, иштики хевирин база хынап көргөн.

Хыналданың түннели-биле школаларга капитал септелге болгаш дериг-херекселин чаартыры негеттинип турар. Ниити-российжи Улусчу фронтунун регионалдыг штавы илереттинген хажыдышкыннарны чайладыры-биле, чогуур албан черлеринче сагындырылганы чоруткан.

Ниити-российжи Улусчу фронтунун (ОНФ) регионалдыг салбырның күүсекчи комитетинин удуртукчу Саима Далчин база регионалдыг штабтың кежигүнү Галина Агбанга удурткан "төгерики стол" эрткен. Аңаа ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыдының бирги оралакчызы Светлана Ощепкова, ниити өөредилге килдизинин начальниги Ольга Монгуш, Кызылдың мэриясының хоойлу-дүрүм үрээр чорук талазы-биле профилактика чорудар килдизинин начальниги Вячеслав Сарыглар киришкен.

2012 чылда чер шимчээшкенин соонда Кызылдың 10 дугаар школазының чамдык ханалары тигленген. 1955 чылда туттунган школага чаңгыс-даа капитал септелге чоруттунмаан. Школаның чиигенир чери (туалет) даштын турары амгы үениң негелдезинге дүүшпес. Школадан 25 метр черде орук кежилдир эзиртир суксуннар садып турар "Хмель и солод" болгаш "Пенка" деп барлар эртенгиниң 10.00 шактан тура ажилдап турар.

Маңаа хамаарыштыр бирги оралакчы дарга "орук картазын" кылганын чугаалады. "Инклюзивтиг болгаш коррекциялыг өөредилге Чурттуң Президентизи В.В. Путинниң хайгааралында. Өске регионнарда коррекциялыг школалар хагдынып турар. Тыва коррекциялыг школаларны арттырып алган чаңгыс регион. Моон мурнунда 10 дугаар школы Кызылдың чагыргазы харыылап турган. 2016 чылдың төнчүзүнде тус школыны боттарывысче алганывыс ол.

2017 чылда "Таарымчалыг байдал" деп федералдыг программа-биле школага пандусту кылдывыс. Совет үеде безин туруп көрбээн болуушкун, федералдыг төпче чагыгны киригеш, Тывага бир дугаар коррекциялыг школага грантыны (5 млн ажыг рубль) алганывыс. Бо акша-хөреңги-биле 10 дугаар школының дериг-херекселин чаартыры көрдүнгөн. Школага капитал септелгени долзуу-биле чорударда, 1 чыл хире хаар ужурга таваржыр. Ол үеде уруглар каяа өөренирил?

Тургустунуп келген айтырылганы кезектеп чайладыры-биле "орук картазын" ажилдап кылдывыс. Бо чылын одалга системаны септээри бирги чергениң айтыры. Чоорту школыны чаартып, уругларга таарымчалыг байдалды тургузар бис.

Школаның чанынга чиигенир чер (туалет) тудуунга акшаландырышкынны аңгылаан болгаш 2018-2019 өөредилге чылында ажылгалче кириер.

Кызылдың 10 дугаар школазының директору орук кыдынынга камгалап херимнерни тургузарын чедип алган. Ынчалза-даа уругларга тускайлаан тротуар чок болганы-биле олар оруктун хажызы-биле кылаштар ужурга таваржып турар. Моон мурнунда Кызылдың 15 дугаар лицейинден 5 метр черге арага-дары

"Төгерики стол" үезинде.

садып турган киоск ажилдап турган. Бо дугайында прокуратураже билдиришкенин кириген. Прокуратура хей санныг кижилерниң эрге-ажыын хажытканы дээш, херекти судче дамчыткан. Судтун шийтпири-биле 3 хонук эрткенде ону бузуп көжүргөн.

Республиканың лицейлери болгаш коррекциялыг школалары ТР-ниң өөредилге болгаш эртем яамызынга чагыртып турар. Республиканың 203 уруглар сады, 170 школа муниципалитеттерге хамааржыр" – деп, оралакчы сайыт байдалды таныштырды.

Кызылдың мэриясының хоойлу-дүрүм үрээр чорук талазы-биле профилактика чорудар килдизинин начальниги Вячеслав Сарыглар 10 дугаар школадан 25 метр черде, орук кежилдир, ийи эзиртир суксуннар садып турар "Хмель и солод" болгаш "Пенка" барларга хамаарыштыр харыызы бо: "Бо ийи бар хей-ниити чемненилге чери кылдыр бүртүктеттинген болуп турар. Хуу сайгарлыкчы кижиге эгезинде хей-ниити чемненилге черин ажыдып алыр дугайында үндүрүг инспекциязынга бүртүктеткен соонда, Росхереглелхайгаарал учетка тургузар. ФХ езугаар 3 чыл дургузунда хуу сайгарлыкчыны хынаар эрге чок.

Кызылдың чагыргазы сайгарлыкчының садыг-саарылга ажил-чорудулганын киржир база эргези чок. Бистиң талавыстан чүгле профилактиктиг чугаа чорудар база ол чериниң ажылгалын хынаар бис. Кырында эзиртир суксуннар садып турар барларның чери хуу өнчү-хөреңгиде болгаш хоойлу езугаар садыг-саарылга черин ажыдып алган болуп турар.

Школаның дужунда машина чуур черде пиво база садып турар. Росхереглелхайгааралче бо "хей-ниити чемненилге черинге" хамаарыштыр сагындырыг бижик чорударывыска хынап көрбээн. Хей-ниити чемненилге черинге стол, сандай, чунар-демир, туалет албан турар ужурлуг. Машина чуур чериниң бир азында аңгылаан "өзэлчигеште" дүнхүн чокка пиво садып база чагыг езугаар чедирип турар".

Школаның чанында орук кыдынынга камгалап херимнерни тургускан-даа болза, уругларның айыыл чок чоруунга хамаарыштыр тротуар чугула херек. Школаның ийи талазындан тротуарны чадарын мурнуку планнаашкынче кириерин Вячеслав Сарыглар чугаалады.

Айыыл-халап болурун манап турбайн, баш бурунгаар бо айтырылганы шийтпирлээр үе келген. Кырында айыткан пиво садып турар барлардан үнген эзирик кижилер сагыш-сеткилинде та кандыг бодалдыг. Орук кежилдир өөренип турар уругларга олар айыылды тургузуп болур бе?

Элегес-Аксының ортумаа школының оран-савазының даштыкы хевир эргижээринден, тууйбулары кээп дүшкен. Эрги ыяш соңгаларындан соок агаар кири хадып турар. Парталар, сандай-

лары, шкафтар болгаш оон-даа өске өөрениринге херек дерилгелер эрги шагның. Школачыларның чиигенир чери даштын. Спорт залынга септелге херек.

Кызыл кожуунун өөредилге эргелелин төлээзи Аида Дадар-оол: "Элегес-Аксының ортумаа школынга хамаарыштыр кирген хажыдышкыннарга долзуу-биле чөпшээржиб тур бис. Ынчангаш комплекстиг планын ажилдап кылып, "ТР-ниң өөредилгезин сайзырадыр" күрүне программасын киржир чагыгны киридивис.

Тус школыны тудуп турда, чылыг туалеттер көрдүнгөн турган. Ону катап тургузарын 2019 чылдың планынче киридивис. Школаның оран-савазының даштыкы хевирин чаартып, капитал септелге чорудары кожуун чагыргазының акшаландырышкыны-биле болдунмас. Чарыгдал-төлөвилел документация езугаар оон чарыгдалы 4 млн ажыг рубль. Күрүне программалары, төлөвилелдерниң акшаландырышкыны-биле септел болур.

Росхереглелхайгаарал школаларда эргижирээр парталар, сандайлар, шкафтар болгаш оон-даа өске өөрениринге херек дерилгелер санитар дүрүмнерге дүүшпес дээш өөредилге чериниң чөпшээрелин дедир кыйгыртырынга чедип турар. Негелделер шыгыраан, школа дерилгелери чаа болурундан аңгыда, маркировкалыг (чижээ, парта, сандайлар 1-ги азы 11-ги класстың деп айыткан) турар ужурлуг.

Ак-Довурактың 4 дугаар школының девискээринде трансформаторнун кажаазының чартык кээш үрелгени-биле школачыларга амы-тынынга айыылдыг байдалды тургускан. Уругларның айыыл чок чоруунга хамаарыштыр, школаже үнген-кирген кижилерни эрттирип хынаар тускай ажилдакчы (охранник) олудунда чок. Ол үеде оон "хүлээлгезин" школының ажилдакчылары күүседип турган. Хуралдаар залдың ишти шык болгаш дээвириден хар эрип баткан истерни хыналда илереткен. Оон аңгыда школа мурнунда орук болгаш чадаг кижиге эртер демдектер тургустунмаан. Парталар, сандайлар, шкафтар болгаш оон-даа өске өөрениринге херек эт-септер эргижирээр.

Тус школының директорунун хүлээлгезин күүседип турар Урана Сарыглар школының девискээрин херимнээр талазы-биле ажилды чорудуп эгелээнин дыңнатты. "Эрткен чылын ийи класстың дерилгези саттыгган. Бичилеп чаартынып турар. Школа мурнунда орук болгаш чадаг кижиге эртер демдектерни тургускан, а машинаның дүргенин чавызадыр кылмаал дөңчүгеш "чыдар полицейжи" ам-даа кылдырмаан. Класстарның септелгези адаиениң күжү-биле чоруттунуп турар. Дээвириден суг бадырар хоорза эргижирээнинден зал ишти шык. Хоорайның чагыргазы сөөлү чылдарда школының септелгезинче акшаландырышкын үндүрбээн.

Уругларның айыыл чок чоруунга хамаарыштыр, школаже үнген-кирген кижилерни эрттирип хынаар тускай ажил-

дакчы (охранник) штатта көрдүн. Техниктиг ажилдакчының 5 муң шалыңга олар үр ажилдават. "Школаның девискээри" деп федерал программаже төлөвиледи кириди деп чугаалады.

Танды кожуунун Балгазын ортумаа школынга капитал септелге негеттинип турары илерээр. Эрип турар хажыдышкын тоглап дүжүп турар. Парталар, шкафтар болгаш оон-даа өөрениринге херек дерилгелер (1957 чылда) туттунганындан эгелештир хамаарыштыр чугаазы. Школаның директорунун чугаазы, алырга, 60 чылдар дургузунда чүгле бөдүүн септелге ажилдарын кылган.

Школаның директору Надежда Ковалева: "Школа туттунганындан бээр чыг-даа капитал септелге чоруттунуп турган. Эрткен чылын май айда хереглелхайгааралдың негелдези езу капитал септелгени чорудар турган. Боттарывыстың күжүвүс-биле ол чорудунмас. 2014 чылда школының дээр септээр болгаш электри четкил солугуу-биле 8 млн рубльдин төлөвилел чарыгдал документациязын кылган. Бүгү амга дээр кожуунун чагыргазы. Бо чылын өөредилге дерилгези септелге-биле 125 муң рубльди (3 класс) алаан. Машина тургузар чер база алаан байдалда. Ону септээр-биле муң рубльдин төлөвилел-чарыгдал документациязын кириеривиске, кожуу саң-хөө эргелели бадыттал чок кылган. Суг узар кудук чок болганын сугну сөөртүп эккеп турар. Доозуларывыс төрөөн школын деткип, девискээрин херимнээринге ачы-дуза көргүскөн. Чылыг туалеттер тудар дугайында чугаалаан-даа ажыг чок.

Кожуун чагыргазында чагыглар берге, харызын безин чорутпас. 2017 чылда эге школының өөреникчилерин шимчээшкыннер кылып турда, дээвири бир кээш буступ кээп дүшкен. Ол аңаа аас-кежик болуп уруглар кемдеди. Эрткен чылын ТР-ниң өөредилге болгаш эртем яамызы бистиң школының септелгезин септээр даңгыже кириген. Оон аңгыда эрги шагның ыяш соңгаларын соңгалар-биле солуп, септел чаартып, 2020 чылда школыныс 90 харлаар". Амгы үеде ында 687 өөреникчи бар.

Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыны дугаар ортумаа школының кабинеттер де парталар биле сандайларның хей-кежик совет үенин. Сандайларны боттары күжү-биле септеп, будуп алырга-даа, эл бергени көскү. Арыглары чериниң униттарын аңгылаваан болгаш сайгылга чок, караңгы. Школа кирер мурнунда өөреникчилер тургустунмаан.

Улуг-Хем кожуун чагыргазының өөредилге эргелелин школа килдизинин начальниги Шораана Кара-Сал арыглар чериниң унитазтарын аңгылаан болгаш сайгылганын солаан деп бүүрүдүрүп арткан хажыдышкыннарны май айда чедир шийтпирлээр дээрзин аазад. Эргижирээр өөредилге дерилгезин солугуу-биле кожуун чагыргазының саң-хөө эргелелинче чагыгны база кириген.

Үстүнде школаларның удуртукчу чедер-четпестерин шаа-биле чайлады. Федералдыг төлөвилелдерге чагыгларын кирип, кызып-кылайып ажилдап турар. Оларның капитал септелге болгаш хей акша-төгерики негеттинер ажилдары кылыр аргазы чок.

Школалар муниципалитеттерге хамааржыр болганда, хоорай, кожуун чагыргалары харыылап турар адырыг дуза кадарының аргаларын өөренип болуру дег. Ук девискээрден депшип үнген депутаттар федералдыг программалары төлөвилелдер кириери-биле дузалажып чүге деткип болбас деп.

Ниити-российжи Улусчу фронтунун регионалдыг салбыры үстүнде 5 школыны хыналдага алган. "Төгерики столдун" киржикчилери хажыдышкыннарны чайладыры-биле чогуур албан черлериниң кады сырый ажилдаарын дугурушкан.

Шончалай ХОВАЛЫ

Авторнун тырттырган чурт

“СИРИУСКА” ӨӨРЕНИРИ ААС-КЕЖИК

Россияның сураглыг «Сириус» деп өөредилге төвүндө апрельдин өөредилге программасы эгелзэн. «Сириус» бүгү Россияның эң-не сорукур, угаанныг, сонургак шко-лачыларына эжин ажиткан.

Кызылдың хореография школазының «Алантос» классиктиг балет ансамблинин уругуларды Россияга (Санкт-Петербург, 2018) болгаш даштыкы чурттарга (Бол-ария болгаш өске-даа) болгулаан өөрелерге бо-ла киржи бээрлер. Аңаа классиктиг танцы бөлүүнүн уруглар-оол-лары шаңналдыг черлерге үнүп, дээди шаңналды чаңгыс эвес удаа алганнар.

Чижээлээр, 2018 чылдың эгезинде январьның 6-дан 10-га чедир Санкт-Петербургка бо ансамблдин сургуул-лары сураглыг балетмейстер Мариус Петипаның 200 хар оюнга «Ballet beautiful» (хайгамчык уран чүүлдүн хевири ба-ет) деп делегей чергелиг бичии болгаш дээди уругларга классиктиг танцыга бо-лор эрткен мөөрей-фестивальга эң дээди шаңналды чаалап алгаш келгеннер. Бо өөрелерге Испания, Турция, Финляндия, Италия, Латвия чурттары киришкен. Оң ачызында удааанда бо школаның өренкичлерин Россияның уругларга ажиткан «Сириус» деп төвүнче чалаан.

Сочи хоорайда «Сириус» төвүнче Хореография» класынга өөредилгелиг олгаш профильди элчеге өөренири-ле чалаттыргаш, бо чылдың апрельдин ден 25-ке чедир дыштанмышаан, су-луг башкыларга башкыладыры-биле «Алантос» ансамблдин сургуулдары башкызы-биле (директор, хореограф С.Стал-оол; хөгжүмчү-концертмейстер В.Ондар, костюмер В.Б. Хомушку) аът-нылканнар.

«Сириус» өөредилге төвүн Сочи

Мастер-класс.

хоорайга Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путинниң сана-лы-биле «Салым-чаяан болгаш че-дишкин» деп өөредилге фондузу Олимпиаданың инфраструктурасынга (спорттун хөгжүлдесинге делегей чер-гелиг сайзыраңгай тудугларга кир-ген) кылдыр тургускан. Бо өөредилге фондун 2014 чылдың декабрьның 24-те Россияның эртемниң, спорттун болгаш уран чүүлдүн шыгараңгай ажилдачыларының тургускан Фондузу болур.

«Сириус» өөредилге төвүнүн кол со-рулгазы — уран чүүлге, спортка, бойдус эртемниң болгаш техниктиг чогаа-дылгага онзагай сундулуун көргүскен салым-чаяанныг уругларны эрте иле-

редип тывары, оларның талантызын сайзырадыры болгаш профессионалдыг деткимчени бээр болур. Бо Төп бүдүн чылдың дургузунда ажилдаар. Сочи хоорайга чедер орук өртээ болгаш аңаа элчег үезинде чалаттырган уруглар-га өөренимшаан, дыштаныры халас. Чылдың-на маңаа Россияның шупту ре-гионнарындан 10 хардан 17 харга чедир 800 чедир школачылар кээп турарлар. Оларның башкылары болгаш тренерлери өөреникчилерин Сочиге чедирбишаан, ук төпке бодунун мергежилин бедидип алыр аргалыг болурлар. Өөредилгени спорттун, физика-математика, биоло-гия-химия эртемнериниң школаларының алдарлыг башкылары, ол ышкаш ака-демиктиг хөгжүмге, классиктиг балетке

болгаш чурулга уран чүүлүнге сурагжаан Россияның ат-алдарлыг ажилдачылары чорудуп турар.

Өөредилге программасы 24 хонук уламчылаар болгаш ол үениң иштинде танцыга кичээлдер, хостуг үеде бот-сайзыралдыг дыштанылга, мастер-клас-тар, мергежилинге алдаржаан бүгүдөгө билдингир кижилер-биле чогаадыкчы ужуражылгалар, кадыын быжыглап эмнедери болгаш ниити өөредилгениң кичээлдер болуп турар. Ол хуннерде школачылар шилип алган мергежилинге лекциялар, бот-кичээлдерден аңгыда делгелгелер, концерттер болгаш экс-курсияларга баар, турнирлерге, концерт-терге, маргылдааларга, олимпиадаларга, конкурстарга, квестерге киржилер.

Тоолчургу оран «Сириуска» тыва сургуулдар «классиктиг танцы» болгаш «сценага улустун танцы» деп эртем-нерге мастер-класска өөренигеннер. Кон-цертмейстер В.В. Ондарга бо кичээлдер чаа болгаш солун, езулуг шыгалада болган, башкы ону чедишкенин эрткен.

Дыштаныр шактарында алантосчулар Олимпиаданың тудуг объектилеринге экскурсиялааннар, хоккейге Россия — Германия ужуражылга оюнун барып көргөннер, а кезээлдерде хүнзедир өөренигеш, хөй чаа чүүлдерни көрүп мага ханган, могап-шылаан уруглар спа-процедураларга кирип, дыштанып ап турарлар.

Танцыга өөренип турар Тываның школачыларын ындыг бедик чедиш-киннерге башкылары Кызылдың хо-реография школазының директору, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың культуразының алдар-лыг ажилдачызы Р.С. Стал-оолдун база ол школаның өске хореограф-башкыларының шудургу, кызымак ажылы деп чүве билдингир.

Тывага школачылар хореографияга өөренирде, чүгле найысылал хоорайның эвес, а Тываның шупту кожууннарындан салым-чаяанныг уруглары өөренири-биле республика чергелиг хореография школазын ажадырын үе негеп келген деп чүве билдингир апарган.

Кызылдың Хореография школазы РФ-тиң Немелде өөредилге черлериниң эң эки школаларының даңзызынга кир-ген болгаш 2013 чылда «Россияның 100 эң эки школалары» деп бүгү Россия конкурсузунга Лауреат (Үлегерлиг школа) болганын ам база бадыткап турар деп көрдүвүс.

Найысылал Кызылдың болгаш рес-публиканың кожууннарында өөренип ту-рар салым-чаяанныг школачылар «Алан-тос» ансамблинин Тывадан «Сириуска» баштайгы баскан изин истээр дээрзинге бүзүрээр бис, ол ышкаш бо чүүл өске башкыларга улуг идиг болуру чугаажок.

Уран ДОНГАК,
чогаал критиги.

Бүгү Эвилелдин аныяктарының Ленинчи Коммунист Эвилели 1918 чылда тургустунган. Комсомолдун хөрек демдээнде В.И. Ленинниң омур-хевири, хөрек чуруун сиил-биш каан. Комсомолчу кызыл биле-димни ам-даа кадагалап чор мен. Ленинчи комсомолдун тыва салбыры аның Аныяктарының Революстуг Иленин (АРЭВ) тургустунганы база гүлүг болушкун. Тывага Октябрь революциязының соонда бир-ле ду-р массалыг аныяктар организациязы густунуп, коллективизация үезинде хоз, совхозтар тургузушкунунга, нун амыдыралын бурунгаар сайзы-рынга улуг рольду ойнаан. 1925 дың декабрь 20-23 хуннеринде Кызыл райга революстучу аныяктарның I съез-и болган. Оң ажилына бүгү кожуун-дан 96 төлээ киришкен. Оон бээр ам чыл эрткен. АРЭВ-ниң съездизи Төп итетти соңгаан болгаш Революстучу аныяктарның Төп комитетиниң бирги итарына И.Ч. Шагдыржапты соңгаан. Оон ол чүгле 26 харлыг, хып дээн ы үези. Тываның Аныяктарының элчусчу Эвилелиниң ажилын чонче и чоокшудадыр, эң ылаңгыяда орус аныяктар-биле таныжып, харылзааны аладырын И.Ч. Шагдыржап шиитпир-шываан.

1944 чылда Тыва Арат Республика-ының составына эки тура-биле ышканда, ВЛКСМ Төп Комитеди-аның Аныяктарының Революстуг пелин ВЛКСМ-ге хүлээп алыр ду-

БАЛКЭ-ниң 100 чылынга уткуштур

КОМСОМОЛЧУ ЧЫЛДАРЫМ УТТУНДУРБАС

гайында доктаалды хүлээп алган. Оон эгелзээш Тываның аныяктары улам сорукур кирген. Аңгы-аңгы омак-сөөктүг оолдар, кыстар-биле эп-найырал, харылзаа быжыккан. Ленинчи комсомолдун тус чер организацияларының материал-дыг баазасы быжыгып, эртем-билигилг кадрлар-биле чаарттыгган. ВЛКСМ-ниң хүрээлени чылдан чылче өзүп көвүдзэн. 1966 чылда Тыва область Автономнуг Совет Социалисттик Республика апаргаш, беш чыл соонда БАЛКЭ кежигүннери ниитизи-биле 20250 кижичеткен, оон иштинде 6170 ажилчын, 3284 колхозчу, 3305 албан-хаакчыттар болгаш 7154 өөреникчи, студентилер бактаап турган.

Бо сактыышкынымга ол чылдар-да комсомол организациязынга кады ажилдап чораан эштеримниң аттарын адап көрейн. Бир-ле дугаарында Григорий Чоодуевич Ширшинни онзалап айтыр мен. Ону 1960 чылдан эгелеп таныыр апардым. Ынчан ол ВЛКСМ Тыва обкомунун секретары чүве, а бирги секре-тарынга Василий Дамбаевич Дорун-оол ажилдап турду. Г.Ч. Ширшин барык-ла 20 харлыындан эгелеп комсомол ажылынче шилчзэн. ВЛКСМ-ниң Эрзин районнуң ийиги, бирги секретарынга, ВЛКСМ Тыва обкомунун бирги секретарынга үр чыл-дарда үре-түннелдиг, шудургу ажилдаан.

Мени «Чыраа-Бажы» совхозтун комсомол комитетиниң секретарына бир үн-биле соңгаанда, элзэн каш айлар эрткенде, Г.Ч. Ширшин мени келдирткен. Автобука олурупкаш, чеде бердим. Килдис эрге-лекчизи бир аныяк кыс мени өрээлинче киригеш, 10 шакта бюро болур, силерни аңаа бадылаар дээн.

Мени кыйгырыптарга, кире бээримге, бюро кежигүннери олуттарында орлар. Григорий Чоодуевич мээң дугайымда таныштырып чугаалааш, «Айтырыг бар бе?» — дээш, бюро кежигүннеринче көрдү. «Чок» — диштилер. 1962 чылдың март 3-те мени «Чыраа-Бажы» совхозтун ВЛКСМ комитетиниң секретарына томуйлаан. ВЛКСМ Тыва обкомунун бюрозунун Г.Ч. Ширшинниң ат салган доктаалын ам-даа кадагалап шыгжап чор мен.

Ынчан бистиң комсомол организация-зынга Чыраагы, Чыраа-Бажы, Хорум-Даг суурларның ниитизи-биле 270 хире комсомолчулар бактаап турган. Оон эгелзээш, Г.Ч. Ширшин мээң удуртуп тур-ганым комсомол организациязынга чедип кээп, арга-сүмезин берип турду. Сыгыр даң бажында-ла Г.Ч. Ширшинниң ногаан «Волгазы» контора даштынга кымны-даа мурнай чедип келген турар. Сүт-бараан фермаларын, малчын коданнарны кезип

чоруптар бис. Чон-биле ажык чугаалажып билир, дыка-ла ажилдаар киж.

Бир катап ВЛКСМ-ниң XIV дугаар съездизинге бистиң комсомол организа-циязындан мурнакчы малчын комсомол-чу Щорс-оол Седеновна Донгакты төлээ (делегат) кылдыр соңгаан. Москвага съездиниң ажиттынарынга чедир санныг хонуктар арткан. Григорий Чоодуевич ол дээш мырыңай каш хонгаш-ла келир, кижичи эмчизи-биле кады херзэженнери-даа Щорс-оолдун аалынче чорудуп турду. Херектиң ужуру болза, Щорс-оол божуур, иштиг-сааттыг турганы билдинген. Само-летка оруп, ырак чер чоруп шыдаас деп түннел үндүрген. Сөөлүндө Щорс-оол Седеновна XIV дугаар съездиниң бе-лзэн чедирген бис. Мээң амыдыралымда база солун болушкунунун бирээзи ол болган чүве.

Григорий Чоодуевич Ширшин ком-сомолчу аныяктарның төлөптиг езу-чаңчылдарга, күш-ажылга кижизиде-ринге, эртем-билиг чедип алырынга улуг үлүг-хуузу кириген. Боду мөзү-будуштүг, культурлуг, эртем-билигилг, бурунгаар көрүштүг болганы-биле Тываның партия организациязын үзүк-соксаал чокка 18 чыл дургузунда удуртуп келген.

Оолак КАРА-САП
Чыраа-Бажы суур.

Улусчу оюннар

ХАРААР-ТЕЙГЕ ЭР КИЖИНИҢ
ҮШ АДААНЫ

Улуг-Хем кожуунун Чоо-Кавызынга ук кожуунун база Чеди-Хөл болгаш Чоо-Хемчик кожууннарының чылгычылары 1980 чылдарның эгезинден-не чарышка салыр чүгүрүк аъттарын үзүүргедип, тейниң эдээнге чыгып келгеш, ээтпейшайлап, ара-аразында арга-дуржулгазын солчуп, шенеп чарыштырган аъттарны Хараар-Тейниң бажындан бараадаар турганнар.

Чодураа суунун чоңу "Хараар-Тейге эр кижиниң үш адааны" деп баг кагарының, аът чарыштыраарының болгаш тыва хүреш маргылдааларын ол тейниң эдээнге баштай суму чергелиг кылдыр эрттирип турган болза, ук адаан-мөөрейге кожа-хөлбээ суурлардан улус-чон аалдап кээп, ону сонуургап көрүп, харын-даа идепкейлиг кирип турза-турза, чоорту кожуун деңнелдиг эртип турар апарган. А 2014 чылдан эгелеп Чоо-Хем сумузуң чоңу-биле Тыва үндэзин культура төвүнүн коллективи демнежиң алгаш, бурун шагдан ада-өгбелеривистиң адааннажып чораан солун оюн-тоглаалыг езу-чаңчылдарын амгы үениң салгалдарыңа чедирип, ук оюннарны ам-даа улам сайзырадыры-биле "Хараар-Тейге эр кижиниң үш адааны" деп мөөрейлерни эрттирип эгелзэннер.

Моон мурнунда бо байырлал кожуун чергелиг кылдыр эртип турган болза, бо чылын бир-ле дугаар республика чергелиг кылдыр болуп эрткени бо. Апрель 14-түн хунунда Чоо-Хем сумузуң чоңунда Хараар-Тей эдээнге улус-чон даң бажында-ла чыгып эгелзэн. Суунун чагырга чериниң ажилдакчылары, даш бажы сарыг-шокар турда, аңаа аккыр өөн тип алгаш, аш-чөмүн белеткеп, аалчылар уткуурунга ыяк кылдыр белеткени бергеннер. Ындыг болбастың аргазы чок, бо удаада Тываның ырак-чоок булуңнарындан хей-хөй аалчылар келир болгай.

Улуг дүш-даа четпейн чорда, Хараар-Тей эдээнге республиканың барык-ла шупту кожууннарындан улус-чон хөйү-биле чыгып келгеннер. Оларның аразында кымны чок дээрли: дарга-бошкалар, көдээ ишчилер, малчынар, мөгелер дээш — кижы бажы кизирт, аът бажы козурт.

Адаан-мөөрейлер-даа эгелзэн. Чарыш ады салыр маргылдааны боғбалардан эгелзэн. Ук чарышка ниитизи-биле 30 ажыг аътты чарыштырган түңнелинде үшкү черни Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг хоорайның чылгычызы Аян Кенденниң, ийигизин Чеди-Хөлдүн чылгычызы Буян Чымбаның, бирги черни Шагаан-Арыгның чылгычызы Буян-Доржу Балчий-оолдун чүгүрүктери тус-тузунда чаалап эккелген.

Аныяк чоруктуг малдар аразындан бир-ле дугаарында Улуг-Хем кожуунун Аът федерациязының даргазы Айдыс Иргиттиң чүгүрүк эртип келген. Ийиги черни Чеди-Хөл кожуунун Хендерге сумуздан Вадим Донгактың чүгүрүк, үшкү шаңналдыг черге Улуг-Хемниң Арыскан сумузуң чылгычызы Орлан Балчийниң чүгүрүк ады төлөптиг болган. А аныяк чүгүрүк аъттар аразындан Улуг-Хемниң Чодураа сумузуң аныяк чылгычызы Ай-Херел Барыңмааның ады үш дугаарында, Чеди-Хөл кожуунун Элегестен Чалым Ооржактың ады — ийи, Улуг-Хемниң Торгалыгдан Эртине Доржунун чүгүрүк бир дугаарында келген.

Аныяк аъттарның чарыжы адакталган соонда, улуг чүгүрүк аъттарның чарыжы эгелзэн. Аңаа үшкү шаңналдыг черни Улуг-Хем кожуунун Торгалыгдан Сайын Кыргыстың чүгүрүк, ийигизин база Торгалыг сумузуң чылгычызы Владимир Салчактың чүгүрүк ады, бирги черни Чеди-Хөл кожуунун Элегес суурундан Айдыс Иргиттиң чүгүрүк чаалап эккелген. Оон соонда узак чоруктуг малдар аразында болган чарышка үшкү шаңналдыг черге Улуг-Хемниң Торгалыг сумуздан

Чарыш үзүндө.

Чиңгис Седииниң ады кирген. Кызыл кожуунун Сукпак суурундан Сундуй Кууларның ады ийи дугаарында, ол-ла Сукпактың чылгычызы Алексей Бады-оолдун чүгүрүк кымга-даа четтирбейн келген.

Аът чарыжының адак сөөлгү салыы — тыва аъттарны 40 километр черге чарыштырган. Ук чарышка үш дугаарында Улуг-Хемниң Чодураа сумуздан Эрес Дамбар-оолдун ады, ийиги шаңналдыг черге Кызыл кожуунун Ээрбек сумуздан Артыш Ондарның ады кирип келген. "Хараар-Тейге эр кижиниң үш адааны" деп мөөрейниң тыва аъттар чарыжының дээди шаңналын Улуг-Хем кожуунун Торгалыг сумузуң чылгычызы Байыр Доржунун чүгүрүк ады чаалап эккелген. Аът чарыжының боғбалар, аныяк болгаш улуг-даа аъттардан бешки черге чедир келген чүгүрүктөртүн элерин хундүлел бижиктер, белек-селек болгаш акша-биле шаңнаан. А тыва аъттарның чарыжыңа бир дугаар келген чүгүрүктүн элеринге Тыва үндэзин культура төвүнүн коллективи тыва өгнү шаңнал кылдыр тывыскаң.

Аът чарыжы болуп турар арада, оон-биле чергелештир тыва ча адаарының (баг кагар) мөөрейи болган. Аңаа ниитизи-биле он ажыг мерген адыгжылар киришкен. Ук мөөрейниң үшкү черинге Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг хоорайдан 16 харлыг мерген адыгжы Айслан Донгак, ийиги черинге "Тыва" ансамблиниң хөгжүмчүзү Эдуард Дамдын, а бирги черни Тыва үндэзин культура төвүнде "Кажык" мастерскаязының ус-шевер чазаныкчызы Артыш Монгуш бүзүрелдиги-биле чаалап ап, "Хараар-Тейге эр кижиниң үш адааны" деп адаан-мөөрейниң тулган мергени болуп шылгараан.

14-18 хар назылыг оолдарның хүрежи-даа эгелзэн. Авааңгы, шалыпкын оолдар содаглангаш, девип үнүпкөннер. Хартыга дег кашпагай аныяк мөгелер саа-даар ийикпе, ачыр-дачыр тутчуп, удур-дедир октажып келгениниң түңнелинде дөрт шыырак мөгениң аразынче Эрзин кожуундан Соруктуг Калинин-оол биле Бады-Эртине Даңгыт, Улуг-Хемден Хүлер Түлүш, Чеди-Хөлдөн Эзир-оол Монгуш кирип келгеннер. Дараазында салыгда Бады-Эртине Даңгыт бодунуң эжи Соруктуг Калинин-оолду, Хүлер Түлүш Эзир-оол Монгушту тус-тузунда октап алганнар. Үжүүр-шүүлде хүрежинде Улуг-Хемниң Торгалыг сумуздан Хүлер Түлүш Бады-Эртине Даңгытты октааш, он сес харга чедир мөгелерниң аразындан шүглүп үнген.

Республиканың күрүне ады чок шыырак мөгелери содаглангып турар аразында "Хараар-Тейниң кашпагайы" деп мөөрей база болуп эрткен. Аңаа дыка көвей элзэди болгаш аныяк назылыг оолдар киришкеннер. Мөөрейниң дүрүмү бөдүүн — кым эң-не дүрген тейже үне маңнай бээр болдур, ол тиелекчи болур.

Тыва үндэзин культура төвүнүн "Кажык" мастерскаязының ус-шевер чазаныкчызы Артыш Монгуш ук мөөрейге деткиччилеп, бодунуң чазан игилин тутуп алгаш, Хараар-Тейниң шыпшык бажыңа барып олуруп алган. Дөртөн-бежен хире улуг-биче назылыг оолдар ынаар чаржып үнүп-ле кааннар. Бир-ле дугаарында Хараар-Тейниң шыпшык

18 харга мөгелер азындан шүглүп мөгө Хүлер Түлүш

Улуг мөгелер аразындан шүглүп мөгө А. Монгуш биле үжүүрлөшкөн мөгө С. Мижит-Доржу.

Баг кагарының тергип мергени Артыш Монгуш.

Игорь Көшкендей, Байыр Доржу болгаш ооң оғлу.

бажынче Улуг-Хем кожуунун Торгалык ортумак школазының 10-гу клас Намзырай Кыргыс үне халып "Хараар-Тейниң кашпагайы" деп төлөптиг болуп, игилди шаңнал алган.

Республиканың күрүне ады чок шыырак мөгелериниң хүрежи-даа эгелзэн. Аңаа аңгы кожууннардан келген мөгелер ачыр-дачыр тутчуп, шыырактарындан салыгче шилчип турза-турза шыырак мөгениң аразынче Соруктуг Калинин-оол биле Бады-Эртине Даңгыт, Улуг-Хемден Хүлер Түлүш, Чеди-Хөлдөн Эзир-оол Монгуш келгеннер. Дараазында салыгда Мижит-Доржу Аржаан Ондарны, Монгуш Сергек Ондарны тус-тузунда октап алганнар. Үжүүр-шүүлде хүрежинде Улуг-Хемниң Торгалыг сумуздан Хүлер Түлүш Бады-Эртине Даңгытты октааш, он сес харга чедир мөгелерниң аразындан шүглүп үнген.

Хараар-Тейге оюн-тоглаа хүрежинде болуп келгеш, чүгле имир турда адакталган. Байырлал үнүп-ле Улуг-Хем кожуунун чагырга культуру килдизиниң ажилдакчы Андрей Мижит-Доржу биле Игорь Көшкендей улус-чон тутуп, йөрээл сөстөрүни салып, ырун, солун оюн-көргүзүүн бараалаштырганнар. "Хараар-Тейге эр кижиниң үш адааны" деп адаан-мөөрейи шаңнал-макталдыг кезээ төнгөн улус-чон ара-аразында байырлал орук-суурга менди-чаагай чедип бот-боттарыңа күзээш, уурук-суу тарап чаныпканнар.

Эре

Авторнуң тырттып чурат

Уран чүүл

ЫРЛАР БАЙЫРЛАЛЫ

Владимир Серенге шаңналды тыгсып турары.

Эрткен субботада, апрель 14-те, Сергей Пюр-бю аттыг улусчу чогаадылга бажыңыга тыва композиторларның 2017 чылда чогаадыкчы ажылының түңнел концерти болган.

Концертти чоокта чаа бистен чоруткан ат-сураглыг композитор, Тыва Республиканың тыгаразының алдарлыг ажылчызы Кара-Кат Ооржактың «Анчүрээм» деп ырызы-биле элзэн. Ону алдарлыг «Саян» ансамблиниң хоочун ыраажылары үсеткени ужурлуг, чүге дээр Кара-Кат Очур-ооловичиниң «Чыл кызы» деп ырызы бо ансамбльдин репертуарына чылдар дургузунда кирип, элгейиң аңгы-аңгы чурттарының еналарындан чаңгыланган чон. Республиканың композитор-эвилелиниң баштаар чериниң ыргазы Владимир Серенге композитор Кара-Кат Ооржактың дугайында тыг чугаалааш, ооң уян, хөглүштүк мөзү-бүдүжү ырларында үген деп демдеглээн.

Кара-Кат Очур-ооловичиниң ырының хөй кезини тыва улустуң чогаадылы-биле сырый харылзаа-ын демдегледип каары база артык боор, чүге дизе анай-кара-ындан-на улустуң ыр-шоорун унап өскөн, тыва улустуң ырынын чыып бижириңге кирип-аан. 1973 чылдың чайын эрден Дарыма Киш-Чалааевич ырының удуртулгасы-биле Чөөн-ник, Сүт-Хөл кожууннарда тыва улустуң аас чогаалын чыып бижи-п-ууста, тыва улустуң ырларын ажы (информатор) ырлап орда, ызын нота кыдыраажыңа би-

жий шаап алырын ийи караам-биле көргөн мен.

Республикага ат-сураа алгы, чогаадыкчы ажылы эки билдингир композиторлар Владимир Серенге, Данзын Кертик-оол, Сергей Бадыраа, Мergen Шойдан, Амыр Хоюган дээш өскелер-даа боттарының чаа ырларын концертке келген чонга бараалгаткан. Олардан аңгыда аныяк композиторлар чогаадыкчы салым-чаяанының өзүмнерин көрүкчүлерге сонургаткан. Аныяктарның аразында тыва уран чүүлдүң көк баштыг хоочунна-ры база бар болган. Тываның айлаң куштары Вероника Чооду биле Дамба-Доржу Сат ырлаарындан аңгыда шагда-ла ырлар чогаадып чорааны бо концертке билдингир. Вероника Чооду «Улуг кожуун Улуг-Хемим», «Кызылывыс сесерлиги» деп ырларын боду күүседип, дыңнакчыларны салым-чаяанының база бир онзагай талазы-биле кайгаткан. Николай Доңактың сөзүңге Дамба-Доржу Саттың бижээни «Дус-Даг суурум» деп ырыны Аким Моңгуш чараш ырлап күүсеткен.

Тываның композиторларының чогаадыкчы ажылының түңнели концертти аныяк композиторларның бичии уругларга бижээн ырылары, оларны бичии ыраажыларның ырлааны дыка каастаан. Кызыл кожуунуң Кур-Чер ортумах школазының музыка башкызы Галина Ховалыгының Александр Шокунуң сөзүңге бижээни «Час» деп ырыны бичии ыраажы Айлаана Айдың-оол аянын чараш ырлаан. Саян Сарагайының «Отчу-гаш» деп ырызы Меңги Лойгоонуң күүселдезинге онзагай кылдыр дыңналган. Эрзинниң Бай-Даг

школазының музыка башкызы Улья-на Балдаңның «Байыр тудайн» деп ырызын ховаганнар кылдыр каас-чараш кеттинген уруглар танцы-лавышаан, ырлаанын көрүкчүлер аажок магадааннар.

Аныяк композиторларның аразында тыва уран чүүлдүң хөгжүлдэзинге улуг үлүг-хуузу кириген хоочуннарның ук-салгалы база бар болган. Оларның бирээ-зи Кызылдың № 9 школазының музыка башкызы Байлакмаа Айдың-оол. Ооң кырган-ачазы Чалзан Салчак тоолчу. Тоолчунуң ук-салгалындан хөгжүмге, чогаалга салым-чаяаныңлар арбын үнгөн. Чижээ, Анатолий Коңгар биле Олег Тюндешев билдингир композитор-лар. Константин Тоюннуң эрткен вектиң ортаа үезинде бижип кааны «Ыраажы кыс», «Авай» деп ырлары ыраажыларның репертуарында ам-даа бар. Ачазының 1960 чылда бижип кааны «Чылгычының ыры» деп ырызы тыва-америк ыраажы хөгжүмчүвүс Шон Куирикти дам-чыштыр америк ковбойларның ырызы апарган. Оларның салым-чаяанының чаштанчызы кылдыр бодун Байлакмаа Айдың-оол санап чоруур.

Тыва композиторларның эрги, харын-даа мырыңай шаандагы деп болур ырлары база концертке чаңгыланган турган. Тываның улустуң артизи Олег Сарыглар: «Эрги ырларның хөгжүм каасталга-зы бир янзы боор болза, оларның чаа уран-чечен чуртталгазы эгелээр» деп чугаалааш, ону Бижек Комбунуң сөзүңге Батый Кенештиң бижээни «Алимаа» деп ырыны чижээнге көргүскөн. Ол ыр бо удаада чиик, дүрген, амгы үениң аныяктарының ырызы кылдыр дыңналды.

Көрүкчүлерниң дилээ-биле Алена Йомужап «Хары чок ынак-шылын» база катап бараалгатты. Владимир Серенниң «Балгазынның кежээлерин» база чон дилеп турган.

Тываның композиторларының концерти ырының байырлалы болду. Композиторларның чаа бижээн ырларын көрүкчүлер сонургап дыңнап, боттарының ынак эрги ырларын ыраажылар-биле кады мага хандыр ырлажып алдылар.

Россияның культура ажыл-дакчыларының профэвилелдериниң «Профессионал уран чүүлдүң хөгжүлдэзинге кириген үлүү дээш» деп хөрек демдектерин ыраажы Дамба-Доржу Сатка, композиторлар Мergen Нурзат биле Владимир Серен оларга концерт үезинде тыгвыскан.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.
Михаил Норбунуң тырттыр-ган чуруктары.

Бөгүн, апрель 17 – Төрелдер хүнү

• Александр ДАРЖАЙ

Чип өскөн
Чиңге-тараамга
төлептиг чораан мен бе?
Ооң үнген
Оргу шөлүн ыдыкшыдып чораан мен бе?
Чуртталгамда
Чугай дег ак, хөө дег кара хүннер турган.
Чип өскөн
Чиңге-тараам дег, арыг боорун күзеп чордум.
2015, январь 11.

Хоорайның бир кафезинде –
Каткы-хөглүг куда-дой.
Хоорайның бир ужунда –
Качыгдалдың ажыг дою.
Өөрүшкү, ажыг-шүжүг –
Өртемчейниң үүлези.
Ону кижича-кезээ
Оюп эртер аргазы чок.
2015, январь 14.

Чоорту бистер оруувустуң төнчүзүнче
Чоокшулап-ла чоруп оран улус-тур бис.

Чоорту мен-даа орук-чолум төнчүзүнче
Чоокшулап калгып оран кижича-дир мен...
Алгы четпес, кыйгы үнмес, шимзэн-дааш чок,
Амыр-дыштыг, тамчык бүргээн оран ыйнаан...

Аламаның кара аксы көстүп туру...
Ооң дүвү чүден ханы... Ынаар дүшсе,
Орук-чолум кезээ-мөңгө үстүп калыр –
Амыр-дышка, оожургалга бүргедир мен.

Амдыызында ыт-дааш чок олче харап,
Очалаңдан адырлырын бодап тур мен.
Орук-чолум аңаа үскеш, ара боглур –
Алгы четпес оран мени хүлээп алыр...
2016, апрель.

• Мария КҮЖҮГЕТ

Байыр-наадым хүннеринде
Багай дунмам сактып кээр мен –
Баарым ажып, хөңнүм кудуур.

Хайыңган чон аразында
Кайгал дунмам аъдын мунган
Хартыга дег халдып турар...

Сактыышкыңа чайгадаыр мен.
2010

Кижича четпес ораннарже
Кииский берген ийи дунмам
Хире-хире сактып кээр мен.
Омак-сергек демнежипкен
Оглаа аъттар девиржиткен
Оолдар эжеш чорулар боор...

Оран үстү делегейде...
2013

ИЕНИҢ ХОМУДАЛЫ

Хайлыг-буктуг эжиң-өөрүң эвес болза,
Хайыралыг ажы-төлүң, эжиң-биле
Хөглүг-омак ырыг-шоорлуг чаңың-биле
Көвей чонуң аразыңа чорбас сен бе...

Хайыралыг аваң биле дунмаң кагаш,
Кара черни канчап эрте дөжениптиң?
Сеткилиңни четче сөглөп четтикпейн,
Чевегдиге хойлап алгаш, чоруй бардың.

Чевээңге мен хүннүң-даңның кээр-дир мен,
Чеже хире карак чажы төкпедим дээр...
Ынчалза-даа иең меңээ хары кылдыр
«Ыглавайн көр, күжүр авай» дивес-тир сен.

Ыяштарны, чечектерни хөйүнү тарааш,
Ынак уруум девээңге удаай аан дээш,
Стол, сандай база салгаш, чараштааштың,
Улуг тынып, чурууң көрүп оран-дыр мен.

Каткы-хөглүг аажы-чаңың, бүдүжүң-даа
Кажанда-даа сагыжымдан уттунмас-тыр.
Хүннээрктээн хүлүмзүрзэн шырай-арның
Хүннүң чыгыгы чоктап чор мен, хомуданчың!

Татьяна САТ.
Кызыл хоорай.

Бичии ыраажылар.

Республиканың психологтук социал эмчи дузазы чедирер "Сай-зырал" төвүнүң төлээзи Долаана Каваа республиканың психологтук эмнелгезининг специалистери-биле кады "Чедишкенин өөреникчи" деп губернатор төлөвилелин боттандыры-биле, профилактиктиг болгаш тайылбыр ажылдарын чорудуп Эрзин кожуунга чорааннар. Олар аңаа Эрзин суурнуң Культура бажыңына "Ада-иелерге школаны" эртирип, бичии уругларның амы-тынынга четтинер чоруктарының дугайында ада-иелерге сагындырылгы лекцияны номчуп, видео-роликтерни көргүскөн. Оон аңгыда чыгып келген чонга тренингини эртирип, ада-ие биле ажы-төлдүн

Губернатор төлөвилели боттаныышкында

АДА-ИЕЛЕРГЕ ШКОЛА

аразында харылзааны быжыглаарына хамаарышкан янзы-бүрү оюннарны ойнаткан. Сөөлүндө ада-иелерге болгаш башкыларга практиктиг сүмелерни кадып, түңнелдерни үндүрүп, ажык чугааны кылган.

Хурал соонда ада-иелерниң дилээ болгаш чөлшээрели-биле дуза хереглээн бичии уругларны тус-тузунда хүлээп, оларның-биле чугаалажып, психологтук дузаны чедирген. Дүш соонда ук кожуунуң чагырга бажыңының хурал-даар залына амы-тынынга четтинер

чорукка хамаарышкан семинар болган. Аңаа Эрзин кожуунуң төп эмнелгезининг эмчилери биле башкылар, ада-иелер киришкен.

Кижилер аразында чөрүлдээрлерниң тыптып келир чылдагааннарының, оларны канчаар ажып эртерининг база чуртталгага бурунгаар тура-соруктуг, өөрүшкүлүг чоруурун чедип алырының дугайында делгереңгей тайылбырны кылып бергени дээш, Кызыл хоорайдан келген эмчилерге, ылаңгыя Милана Маадыр-оолга өөрүп четтиргенин чыылган

чон илереткен.

Арагага сундулап, сула чоруур-даа, анаа-даа ада-иелерге хевирлиг ужуражыл ажыктыг. Арагалаар өг-бүтөлге улуг айыылды турт. Бо семинарга арагаже сун салдынып бар чыдар өг-бүтөл кириштиргени эки бол хевирлиг хемчеглерге кож суму даргалары база кижилер хайы-биле ада-ие хүлээлгез шыдавайн чоруур ада-иелер хаара тударын күзээр-дир би

ТР-де уругларның эргеле-камгалаар бүрүн эргели Эрзин кожуунда хей-ни

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ХАМААТЫЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛЫР ДУГАЙЫНДА

Россия Федерациязының Истелге комитетининг Тыва Республикада истелге эргелелин удуртукчузунуң оралакчызы Евгений Викторович Шаронов Туран хоорайның Ленина кудумчузунуң 140 дугаарлыг бажыңына 2018 чылдың апрель 18-тиң хүнүндө 10 шактан 11 шак 30 минутага чедир хамаатыларны хүлээп алыр.

(Төлөвилели үндөзүнө парлан)

Малчыннар турлагларына
СУГ КУДУКТАРЫН өрүмнөп казып турар.
Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

(Төлөвилели үндөзүнө парлан)

Вакансии в Спортивно-оздоровительный сбор «СПОРТСМЕН» с дневным пребыванием детей на базе, МАУ «Спорт» города Кызыла требуются:

Начальник сбора
Воспитатели
Вожатые

Все вопросы по номеру
2-16-16.

(Төлөвилели үндөзүнө парлан)

«СЕРЕБРЯНКА» САНАТОРИ

2018 чылдың апрель 28-тен май 6-га чедир «Туран» сыын ажыл-агыйының баазында чурумалдыг агаар-бойдустуг черге эртер «Артык килиң чидир» деп организмге багай салдарлыг бооп болур янзы-бүрү бүдүмелдерден болгаш токсиннерден мага-ботту арыглаарының, артык килдер чидирерининг база чараш дурт-сын болгаш чал программазына киржиринче чалап тур.

«Артык килиң чидир» деп программага киржир кижилерининг чагыгларын 2018 чылдың апрель 9-п чедир хүлээп алыр. Телефон: 8-923-551-47-89.

(Төлөвилели үндөзүнө парлан)

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва извещает о возможности предоставления в соответствии со ст. 39.18 Земельного кодекса РФ земельного участка в аренду на 20 лет из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Ак-Дуруг, ул. Шивилиг, дом 24 «а», с кадастровым номером 17:14:0201010:368, с общей площадью 1501 кв. м., разрешенное использование для

индивидуального жилищного строительства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8. (394) 43-2-12-18.

(Төлөвилели үндөзүнө парлан)

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва извещает о возможности предоставления в соответствии со ст. 39.18 Земельного кодекса РФ земельного участка в аренду на 20 лет из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Даваа Булан, дом 2 «а», с кадастровым номером 17:14:0101025:596, с общей площадью 700 кв. м., разрешенное использование для индивидуаль-

ного жилищного строительства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8 (394) 43-2-12-18.

(Төлөвилели үндөзүнө парлан)

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ

Кадастровым инженером Дюдюк Сайлык Вячеславович, 667000, Республика Тыва, г. Кызыл, ул. Кочетова, д. 53, офис 1, dyudyuk1990@mail.ru, т. 8-923-266-5606, квалификационный аттестат № 24-16-901, выполняются кадастровые работы в отношении земельного участка с кадастровым номером 17:04:0201019:31, расположенного: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бурен-Хем, ул. Подгорная, д. 24.

Заказчиком кадастровых работ является Казол Снежана Сергеевна, Каа-Хемский район, с. Бурен-Хем, ул. Подгорная, д. 24, 8-923-385-6247

Собрание заинтересованных лиц (соседних смежных участков) по поводу согласования местоположения границ состоится 19 апреля 2018 года в 14 часов 00 минут по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бурен-Хем, ул. 29

(администрация).

С проектом межевого плана земельного участка можно ознакомиться по адресу: Республика Тыва, г. Кызыл, ул. Кочетова, 53, офис 1. Обоснованное возражение относительно местоположения границ, содержащихся в проекте межевого плана, и требования о проведении согласования местоположения границ земельных участков на местности принимаются с момента опубликования в течение 1 месяца по адресу: Республика Тыва, г. Кызыл, ул. Кочетова, 53 офис 1, кадастровому инженеру Дюдюк Сайлык Вячеславовиче.

При проведении согласования местоположения границ при себе необходимо иметь документ, удостоверяющий личность, а также документы, подтверждающие права на соответствующий земельный участок.

(Төлөвилели үндөзүнө парлан)

Садыг «ЛАМРИМ»

Өөредилге херекселдеринден эгелээш бажың иштин аштап арыглаар барааннар дээш оон-даа өске херек чүүлдерни садып турар.

ТЕРГИИН ЭКИ. ШИЛИГЕЗИ ХӨЙ.

Ажылдаар шактары: (понеделниктен пятница) 08.00 шактан 18.00 шакка чедир.

Суббота, улуг-хүнде: 09.00 шактан 18.00 шакка чедир.

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу 18 (Автодор доктаамы, 3 дугаар школа чаны).

(Төлөвилели үндөзүнө парлан)

Аптека «МАНЛА»

Ажылдаар шактары:

понеделниктен пятницага чедир 08.00 шактан 20.00 шакка чедир

субботада 09.00 шактан 20.00 чедир;

улуг-хүнде 09.00 шактан 19.00 чедир.

Адреси: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, бажың 42.

Харылзажыр телефоннары: 6-07-55; 5-45-3

(Төлөвилели үндөзүнө парлан)

Хуу чуртталга бажыңы тудуп алырынга ЧЕР УЧА

ТАРЫН садып турар.

Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

(Төлөвилели үндөзүнө парлан)

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Өвүр кожуунуң Хандагайты ортумак школазын 2012 дооскан Чимит Тимурович ЭЛБЕКТИН адынга тывы АБ0013657 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымда ону күш чок деп санаар.

(Төлөвилели үндөзүнө парлан)

солуннуң сайтызы://shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 10974 экз. Үндүрүлгениң тиражи

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар Д.С. МОНГУШ

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб. 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шокун — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол, А.А. Лагзы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол, корр. А.Д.-Б. Түлүш).
Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдыг албаннның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктээн. Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлан (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдар торларының бодалдары редакцияның туру дүүлшөй барып болур. Айыттыг санна өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш боттары харылзаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 115; организацияларга — 31730.
Солун неделяда үш каттап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонна